บทบาทของผู้ประกอบการญี่ปุ่นก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง*

ผศ.รัศมิ์ดารา ขันติกุล

* บทความนี้เรียบเรียงมาจากส่วนหนึ่งของผลงานการวิจัยเสริมหลักสูตรของผู้เขียน ณ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2526.

1
คำนำ

จุดประสงค์ของบทความนี้ ผู้เขียนต้องการที่จะศึกษาบทบาทของผู้ประกอบการญี่ปุ่นในระยะก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง โดยพิจารณาถึงบทบาทของภาคเอกชนและบทบาทของภาครัฐบาล บทบาทของภาคเอกชนนั้นคลุมบทบาทของชาวนา พ่อค้า ชามูไร ในยุคก่อนสมัยเมจิ และพิจารณาบทบาทของ ไซบัตสุ บริษัทการค้าในยุคสมัยเมจิเป็นต้นมาจนถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ส่วนบทบาทของรัฐบาลนั้นก็จะพิจารณาบทบาทของรัฐบาลในฐานะผู้ประกอบการ และบทบาทของรัฐบาลในด้านนโยบายและอื่น ๆ นอกจากนี้ผู้เขียนจะได้พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและธุรกิจเอกชนด้วยว่า มีความสัมพันธ์ในลักษณะอย่างไรในช่วงระยะก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง

2
บทบาทของภาคเอกชน

1. บทบาทของชาวนา

ในสมัยโตกุงาว่า (1600–1868) นั้น ชาวนาที่ร่ำรวย นับว่าเป็นชนชั้นที่มีบทบาทในฐานะผู้ประกอบการได้ชนชั้นหนึ่ง โดยชาวนาที่ร่ำรวยนั้น นอกจากจะเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่แล้ว ยังทำกิจการอีกหลายอย่าง อาทิเช่น เป็นพ่อค้า เป็นผู้ให้กู้ยืมเงิน และเป็นทั้งนักอุตสาหกรรมด้วย โดยเข้าเกี่ยวข้องในขบวนการผลิต ตั้งแต่ขั้นวัตถุดิบจนถึงขั้นสินค้าสำเร็จรูป การที่ชาวนาซึ่งร่ำรวยสามารถทำกิจการต่าง ๆ ได้มากนั้น เนื่องจากเป็นผู้ที่มีเงินทุน ทั้งนี้เงินได้นอกจากจะได้จากส่วนการเกษตรแล้ว ยังได้จากธุรกิจต่าง ๆ เช่นการทำสาเก น้ำมันพืช และกิจการย้อมผ้า ฯลฯ

นาย Tanaka Kyūgu นักเขียนเรื่องราวของเอโด (โตเกียว) ได้กล่าวไว้ว่า กิจการย้อมผ้า สาเก ข้าวหมัก เป็นแหล่งเงินได้ที่สำคัญของครอบครัวที่ร่ำรวยในญี่ปุ่น ไม่ว่าครอบครัวนั้นจะอยู่แถบใดก็ตาม[1] ชาวนาที่ร่ำรวยนั้นสามารถดำเนินกิจการด้านการส่งสินค้าที่เหลือจากการขายจากท้องถิ่นหนึ่งไปยังท้องถิ่นอื่น และยังสามารถชักพลายวัตถุดิบตลอดจนให้สินเชื่อแก่ผู้ที่ต้องการได้ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นผู้มีเงินทุนและเป็นผู้มีการศึกษา อีกทั้งคุ้นเคยกับคนท้องถิ่นเป็นอย่างดี ดังตัวอย่างในศตวรรษที่ 18 ครอบครัวหนึ่งใน Echigo ทำกิจการเกี่ยวกับ ไวน์ และฝ้าย ได้ขนสินค้าดังกล่าวไปยังผู้ซื้อ เป็นระยะทางไกลถึงเกียวโตและโอซากา นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างของอีกครอบครัวหนึ่งชื่อ Watanabe ใน Echio ระหว่างปี ค.ศ.1749-1784 ได้รับเงินจากการชำระหนี้ถึง 63,135 ryō[2]

โดยสรุปแล้ว ชาวนาที่ร่ำรวยในสมัยปลายโตกุงาว่านั้นเป็นผู้ที่ถือครองที่ดินเป็นจำนวนมาก และในขณะเดียวกันยังมีบทบาทในฐานะผู้ประกอบธุรกิจของหมู่บ้าน

2. บทบาทของพ่อค้า

ในระยะที่มีการแบ่งแยกชนชั้นนั้น พ่อค้าเป็นชนชั้นที่ต่ำสุด อย่างไรก็ตาม บทบาทของพ่อค้าได้เริ่มมีตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 17 ในสมัยโตกุงาว่าแล้ว โดยพ่อค้ามีส่วนช่วยสร้าง ให้ระบบเศรษฐกิจการพาณิชย์เจริญรุดหน้าไปได้ไกล ทำให้เกียวโตซึ่งเป็นที่ประทับขององค์จักรพรรดิ และเป็นเมืองหลวงสมัยโตกุงาว่า กลายเป็นศูนย์กลางการผลิตเครื่องหัตถกรรม และโอซากาได้เป็นศูนย์กลางทางด้านการค้าที่สำคัญ ในสมัยนี้ มิตซุย ซึ่งเป็นหนึ่งในสี่ของพวกไซบัตสุ ซึ่งเป็นกลุ่มธุรกิจที่มีบทบาทที่สำคัญในทางเศรษฐกิจสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ได้มีขึ้นแล้ว ธุรกิจที่มิตซุยทำนั้น คือธุรกิจด้านการค้าผ้า และยังให้กู้ยืมเงินด้วย นอกจากมิตซุยแล้ว ยังมีพ่อค้าอีกผู้หนึ่งซึ่งมีบทบาทสำคัญทางการค้าขาย และในด้านการให้กู้ยืมเงินแก่พวกขุนนาง เขาผู้นั้นคือ Kōnoike แต่เมื่อหมดสมัยโตกุงาว่า ครอบครัว Kōnoike นี้ร่ำรวยน้อยลง เพราะกิจการส่วนใหญ่ซึ่งเป็นการให้กู้เงินแก่ขุนนางได้หมดสิ้นลง ส่วนมิตซุยหลังจากหมดสมัยโตกุงาว่าแล้ว ยังสามารถเจริญรุ่งเรืองอยู่ และมีธุรกิจที่ยิ่งใหญ่มากในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 20

ในสมัยโตกุงาว่า พ่อค้าส่วนใหญ่จะทำกิจกรรมเกี่ยวกับทางด้านการเงิน และด้านการค้า และพ่อค้าในเมืองจะมีความระมัดระวังมากในการดำเนินธุรกิจ พ่อค้าโดยส่วนใหญ่จะรอให้ผู้อื่นบุกเบิกเข้าทำธุรกิจในอุตสาหกรรมใหม่ ๆ และเมื่อเห็นว่ามีกำไรแล้ว จึงจะลงทุนตาม Kozo Yamamura ได้เขียนไว้ใน "A Study of Samurai Income and Entrepreneurship" กล่าวถึงบทบาทของพ่อค้าเทียบกับบทบาทของซามูไรในเรื่องผู้นำว่า พ่อค้านั้นไม่เป็นผู้ริเริ่มในกิจการด้านต่าง ๆ เป็นผู้มีความระมัดระวังตัว และเป็นพวกอนุรักษ์นิยม ซึ่งต่างกันกับซามูไร ซึ่งจะมีลักษณะเป็นผู้นำ และได้เป็นนายธนาคาร พ่อค้า และนักอุตสาหกรรมในระยะต่อมา

3. บทบาทของซามูไร

ซามูไรนั้นโดยปกติแล้ว แนวคิดแต่ดั้งเดิมในเรื่องการแสวงหากำไร ไม่มีอยู่ในการดำรงชีวิต อย่างไรก็ตาม ซามูไร สามารถเป็นผู้ประกอบการได้ เนื่องจากเป็นผู้มีลักษณะเป็นผู้นำ เป็นผู้มีการศึกษา และมีความสนใจในปัญหา

1 Thomas C.Smith,"The Agrarian Origins of Modern Japan",StandfordUniversity Press, Standford, California 1959. p.166-167.

2 เล่มเดียวกัน หน้า 168.

เศรษฐกิจ กล่าวได้ว่า มีซามูไรจำนวนมากได้กลายเป็นผู้ประกอบการในสมัยเมจิ แต่มีซามูไรคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ไม่มากนัก ที่ประสบความสำเร็จในวงการธุรกิจ ในด้านเกี่ยวกับการตั้งสถาบันการเงิน Kozo Yamamura ได้กล่าวไว้ว่า ซามูไรเป็นผู้ที่ลงทุนในการตั้งสถาบันการเงินมากกว่าพ่อค้าและชนชั้นอื่น ๆ[3] ทุนของซามูไรนั้น ได้จากพันธบัตรที่รัฐบาลจ่ายให้ซามูไรในปี ค.ศ.1876 เพื่อแทนการจ่ายค่าจ้างประจำปีซึ่งได้เคยจ่ายให้

ถ้ากล่าวถึงในสมัยเมจิ จนถึงช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สองแล้ว มีความจำเป็นต้องพูดถึงบทบาทของไซบัตสุ ซึ่งเป็นกลุ่มธุรกิจที่มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างมาก ดังนั้นในบทความต่อไปนี้จะกล่าวถึงบทบาทของไซบัตสุ และบริษัทการค้า

4. บทบาทของ "ไซบัตสุ"

ไซบัตสุ หมายถึง กลุ่มการเงินซึ่งมีบทบาทที่สำคัญในวงการธุรกิจในช่วงสมัยเมจิ จนถึงสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง กลุ่มไซบัตสุนั้น จะรวมทั้ง พวกซามูไร พ่อค้า ชาวนา ตลอดจนบุคคลธรรมดา ลักษณะการดำเนินงานของพวกไซบัตสุ มีลักษณะแบบครอบครัว และมีกฎข้อบังคับในการดำเนินงานจากสภาครอบครัว ซึ่งในแต่ละไซบัตสุอาจจะแตกต่างกัน แต่ละไซบัตสุจะมี Holding Company หรือ Honsha เป็นบริษัทที่เชื่อมด้านการเงิน ไซบัตสุที่สำคัญ ๆ คือ มิตซุย มิตซูบิชิ สุมิโตโม และยาซุดา มิตซูบิชินั้น อีวาซากิ เป็นผู้ก่อตั้งบริษัทและเป็นผู้มีอำนาจในการวางนโยบายมาก ต่างกับมิตซุย ซึ่งการควบคุมนโยบายนั้นขึ้นอยู่กับผู้จัดการ

บทบาทของไซบัตสุมีหลายประการ อาทิเช่น บทบาทด้านการสะสมทุน การพัฒนาอุตสาหกรรม และให้การสนับสนุนด้านการเงินแก่รัฐบาลในช่วงระหว่างเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง นอกจากนี้ ไซบัตสุยังดำเนินงานร่วมกับรัฐบาลในธุรกิจที่สำคัญทั้งในญี่ปุ่นเองและในประเทศอาณานิคมด้วย กล่าวได้ว่ากลุ่มไซบัตสุ มีอำนาจมากในทางด้านเศรษฐกิจ สามารถผูกขาดในธุรกิจบางอย่าง สามารถซื้อและดูดกลืนผู้ผลิตรายย่อยได้ นอกจากนี้ ไซบัตสุยังมีความสัมพันธ์อันดีกับรัฐบาล ทำให้ได้รับประโยชน์มากในการติดต่องาน และยังได้รับสิทธิพิเศษบางอย่างจากรัฐบาล ด้วยเหตุนี้ กลุ่มไซบัตสุจึงได้รับคำติฉินจากนักธุรกิจอื่น ๆ โดยเฉพาะนักธุรกิจรายย่อย ตลอดจนชาวต่างประเทศว่า ไซบัตสุเป็นผู้ที่มีการผูกขาดในการดำเนินงาน และก่อให้เกิดความรู้สึกไม่สู้ดีในสายตาของนักธุรกิจและชาวต่างประเทศเหล่านั้น

ไซบัตสุ โดยเฉพาะมิตซุย ได้ก่อกำเนิดมาก่อนสมัยเมจิแล้ว แต่ได้เริ่มมีบทบาทในฐานะผู้ผูกขาดในสมัยเมจิ มิตซุยเป็นไซบัตสุที่เก่าแก่ ดำเนินกิจการมานานมาก มีอายุมากกว่า 270 ปี แต่ละไซบัตสุนั้น ดำเนินธุรกิจต่าง ๆ กัน และธุรกิจที่ทำนั้นประกอบด้วย กิจการเหมืองโลหะ วิศวกรรมโลหะ เครื่องจักร เครื่องมือทางไฟฟ้า สิ่งทอ ซีเมนต์ กระดาษ การต่อเรือ การขนส่ง การค้าภายในประเทศ การค้าต่างประเทศ การธนาคาร และการประกันภัยฯ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ไซบัตสุมีส่วนเข้าร่วมในกิจการใหญ่ ๆ อยู่มาก อย่างไรก็ตาม แต่ละไซบัตสุต่างก็แข่งขันกันในการดำเนินกิจการบางอย่างซึ่งเหมือนกัน ข้าราชการตลอดทั้งพรรคการเมืองต่างก็มีกลุ่มไซบัตสุที่แต่ละคนชอบ และให้ความสนับสนุนเป็นพิเศษ รัฐบาลญี่ปุ่นนั้นก็สนับสนุนให้มีการแข่งขันกันบ้าง เพื่อให้เกิดความก้าวหน้าในด้านเทคนิคต่าง ๆ ยิ่งกว่านั้นเมื่อตลาดเจริญเติบโตขึ้น การจะมีผู้ผูกขาดในอุตสาหกรรมใดอุตสาหกรรมหนึ่งแต่เพียงผู้เดียว ย่อมเป็นไปไม่ได้เมื่อพิจารณาถึงความสามารถในการดำเนินงาน และ

3 KozoYamamura,"A Study of Samurai Income and Entrepreneurship" หน้า 166

ความรอบรู้ทางเทคโนโลยี

ไซบัตสุมีทั้งกลุ่มที่เรียกว่าไซบัตสุเก่าและไซบัตสุใหม่ (Shinko-Zaibatsu) ตัวอย่างของไซบัตสุใหม่เช่น Nakajima ได้เข้ามามีบทบาทช่วงใกล้สงครามโลกครั้งที่สอง และมีส่วนในโรงงานด้านอาวุธยุทโธปกรณ์[4] นอกจากนี้ ยังมีไซบัตสุใหม่อื่น ๆ ที่เข้ามาและมีบทบาทในการพัฒนาอุตสาหกรรมหนักในแมนจูเรีย และในส่วนครอบครองของญี่ปุ่นส่วนอื่น ๆ

ไซบัตสุนั้น ในช่วงต้นสมัยเมจิ ถือได้ว่าพวกไซบัตสุเป็นตัวแทนของรัฐ ๆ แต่ช่วงหลังของปี ค.ศ.1920-29 ไซบัตสุเป็นผู้ที่มีอำนาจทางการเงิน และมีอิทธิพลอย่างมากในทางเศรษฐกิจ สามารถนำความต้องการของตนเสนอต่อรัฐบาลได้ กิจการใหญ่ต่าง ๆ ที่ดำเนินงานน้อยรายนักที่จะกระทำโดยไม่มีไซบัตสุเข้าร่วมด้วย และไซบัตสุยังได้ขยายกิจการด้านการให้กู้เงินแก่ผู้ผลิตขนาดเล็ก และด้านการค้าพืชผลเกษตร ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าอิทธิพลของไซบัตสุนั้น มิใช่มีแต่เฉพาะในอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ และในการค้าเท่านั้น แต่ยังแทรกซึมเข้าในอุตสาหกรรมขนาดเล็กด้วย

การดำเนินงานของแต่ละไซบัตสุนั้น แตกต่างกันในด้านรายละเอียด มิตซุยมีกิจการด้านการค้ามาก มิตซูบิชิเอง ก็มีกิจการด้านการค้าและยังมีบทบาทสำคัญด้านวิศวะและด้านอุตสาหกรรมต่อเรือ สุมิโตโมดำเนินกิจการด้านการเหมืองอโลหะ และวิศวกรรมไฟฟ้า ยาซุดานั้น กิจการที่สำคัญคือด้านการเงิน นอกจากนี้ ยังมีไซบัตสุอื่น ๆ อีกที่ดำเนินกิจการด้านอุตสาหกรรมหนัก เช่นอุตสาหกรรมเหล็กและเหล็กกล้า ซีเมนต์ วิศวกรรมไฟฟ้า เคมี ฯลฯ

ช่วงก่อนสงครามและระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ไซบัตสุนั้นได้ขยายอุตสาหกรรมด้านอาวุธ รัฐบาลญี่ปุ่นเองก็สนับสนุนและช่วยเหลือการดำเนินงานของกลุ่มไซบัตสุ ซึ่งทำให้การดำเนินงานในกลุ่มไซบัตสุเป็นไปอย่างผูกขาดมากขึ้น ทำให้ชื่อเสียงของไซบัตสุไม่สู้ดีในสายตาของชนต่างชาติดังได้กล่าวแล้ว ดังนั้นช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ผู้ยึดครองญี่ปุ่นซึ่งเรียกว่า Supreme Commander of the Allied Powers (SCAP) จึงได้มีนโยบายล้มล้างไซบัตสุ เพื่อต้องการทำลายการผูกขาดของไซบัตสุ และเพื่อกระจายธุรกิจให้มีขนาดเล็กๆมีอิสระในการดำเนินงานด้วยตนเอง และเพื่อให้มีระบบแข่งขันมากขึ้นในระบบเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม ญี่ปุ่นในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ได้มีการรวมตัวในทางธุรกิจใหม่ เป็นการรวมตัวแบบหลวม ๆ ซึ่งเรียกว่า Keiretsu ความแตกต่างระหว่างกลุ่มไซบัตสุและ Keiretsu นั้นคือ Keiretsu ไม่มีการควบคุมจากส่วนกลาง ไม่มี Holding Company แต่มีธนาคารเป็นตัวเชื่อม

5. บทบาทของบริษัทการค้า

บริษัทการค้ามีบทบาทที่สำคัญ ในการทำหน้าที่เป็นตัวแทนการซื้อและขายสินค้าต่างๆ ทำให้การดำเนินธุรกิจเป็นไปได้สะดวกยิ่งขึ้น มิตซุยได้ตั้งบริษัทการค้าขึ้นเป็นบริษัทแรก โดยได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาลในปี ค.ศ.1872 มิตซูบิชิเป็นผู้ตั้งบริษัทการค้าขึ้นเป็นอันดับที่สอง กิจการค้าในระยะเริ่มแรกของสมัยเมจินั้น เกี่ยวข้องกับสินค้าพวกชา ข้าว ไหมดิบ ซึ่งญี่ปุ่นได้ส่งสินค้าพวกนี้ออกจำหน่ายยังต่างประเทศ การค้าในระยะเริ่มแรกไม่มีลักษณะที่สลับซับซ้อนนัก แต่ต่อมาเมื่อบริษัทการค้าได้เข้าเป็นส่วนหนึ่งในกลุ่มของไซบัตสุ กิจการดำเนินงานก็มีมากขึ้น บริษัทการค้ายังสามารถหาแหล่งเงินได้จากธนาคาร และยังมีคลังสินค้าไว้เก็บสินค้าได้ด้วย ขนาดธุรกิจขยายได้ใหญ่มากขึ้น เริ่ม

4 G.C. Allen "Japan's Economic Expansion" หน้า 174.

ศตวรรษที่ 20 อุตสาหกรรมสิ่งทอได้พัฒนาเป็นอุตสาหกรรมที่มีขนาดใหญ่ทันสมัย บริษัทการค้าก็มีส่วนสำคัญในด้านการจัดหาวัตถุดิบ และเป็นผู้ส่งสิ่งทอออกไปสู่ตลาดโลก

ภายในช่วงสามสิบปีแรกหลังจากสมัยโตกุงาว่า บทบาทของบริษัทการค้ามีอยู่มากในด้านการส่งสินค้าออก และในการดำเนินธุรกิจกับอุตสาหกรรมขนาดเล็กของญี่ปุ่น สินค้าญี่ปุ่น ที่ผลิตออกในระยะเริ่มแรกเป็นสินค้าที่ใช้แรงงานมาก และต้องส่งออกแข่งขันกับต่างประเทศ บริษัทการค้าเป็นตัวเชื่อมที่สำคัญกับธุรกิจขนาดเล็กดังกล่าว โดยจะชี้พลายวัตถุดิบ เทคนิค สินเชื่อและอื่น ๆ ให้ พร้อมทั้งจัดส่งสินค้านั้นออกไปยังต่างประเทศ เป็นเหตุให้อุตสาหกรรมในครัวเรือนซึ่งเป็นธุรกิจขนาดเล็ก สามารถเข้าถึงตลาดต่างประเทศ และธุรกิจก็ขยายไปได้อย่างมาก

3
บทบาทของรัฐบาล

รัฐบาลมีบทบาทที่สำคัญ ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของญี่ปุ่น รัฐบาลสมัยโตกุงาว่าได้มีระบบชานคินโคไท ซึ่งให้ขุนนางซึ่งอยู่นอกเมืองเข้ามารายงานตัวยังเอโด(ชื่อเดิมของโตเกียว) ปีเว้นปี ส่วนภรรยาและลูกของขุนนางนั้นอยู่ในเอโดตลอดเวลา เพื่อเป็นตัวประกัน วิธีการนี้ พิจารณาในด้านเศรษฐกิจ ย่อมมีผลทำให้เกิดการค้าขายระหว่างการเดินทาง มีการใช้จ่ายเงิน และมีถนนหนทางเกิดขึ้น นอกจากนี้ ในสมัยโตกุงาว่ายังได้พัฒนาอุตสาหกรรมที่สำคัญเกี่ยวกับทางด้านยุทธศาสตร์ เช่นโรงงานหล่อเหล็ก อุตสาหกรรมต่อเรือ ซึ่งเมื่อสิ้นสมัยโตกุงาว่า ทั้งโชกุนและเจ้าเมืองเป็นเจ้าของเรือสไตล์แบบตะวันตกถึง 138 ลำ[5] ซึ่งเรือจำนวนนี้รวมทั้งเรือที่ก่อสร้างเอง และที่ซื้อจากต่างประเทศด้วย

รัฐบาลสมัยเมจิ (ค.ศ.1868-1912) มีบทบาทที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของญี่ปุ่น เป็นผู้นำที่เข้มแข็ง และดำเนินกิจการหลาย ๆ อย่าง เพื่อให้อุตสาหกรรมเจริญอย่างรวดเร็ว อุตสาหกรรมที่รัฐบาลทำนั้น ไม่จำกัดอยู่แต่เพียงอุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับทางด้านทหารเท่านั้น รัฐบาลยังได้ลงทุนในอุตสาหกรรมเหมือง อุตสาหกรรมสิ่งทอ โรงงานซีเมนต์ โรงงานแก้ว และโรงงานอิฐขาวด้วย อุตสาหกรรมสิ่งทอเป็นอุตสาหกรรม ที่รัฐบาลญี่ปุ่นเข้าไปมีบทบาทอย่างมาก

นอกจากด้านอุตสาหกรรมแล้ว รัฐบาลญี่ปุ่นยังมุ่งพัฒนาการคมนาคมให้ทันสมัย โดยได้สร้างทางรถไฟและกิจการด้านโทรเลขขึ้น ทางรถไฟสายแรกนั้นเป็นเส้นทางจากโตเกียวไปโยโกฮามา ได้สร้างเสร็จในปี ค.ศ.1872 ทำให้ต้นทุนที่ใช้ในการขนส่งลดลงไปเหลือเพียงหนึ่งในเจ็ดของต้นทุนการขนส่งเดิม[6] ต่อมาได้ขยายการสร้างทางเพิ่มขึ้น แต่เนื่องจากการก่อสร้างทางรถไฟของญี่ปุ่นต้องใช้ทุนมาก เพราะประเทศมีภูเขามาก ดังนั้นเมื่อสิ้นปี ค.ศ. 1881 มีทางรถไฟอยู่เพียง 76 ไมล์[7] ส่วนกิจการโทรเลขนั้น สามารถสร้างได้ถูกกว่าทางรถไฟและขยายไปยังเมืองสำคัญของรัฐบาลได้เกือบหมด เมื่อถึงปี ค.ศ.1880

1. บทบาทของรัฐบาลในฐานะผู้ประกอบการ

มีผู้กล่าวถึงว่า รัฐบาลญี่ปุ่นนั้นเป็นผู้ที่ริเริ่มงาน โดยได้สร้างโรงงานทดลองในอุตสาหกรรมไหม และสิ่งทอฝ้าย ทั้งนี้รัฐบาลได้เป็นผู้เสี่ยงทำก่อน และรัฐบาลยังได้สั่งแกนเครื่องปั่นด้ายเข้ามา และขายแกนส่วนใหญ่ให้แก่ชาวนา

5 John K. Fairbank. Edwin O.Reischauer. "East Asia, The Modern Transformation" หน้า 246.

6 เล่มเดียวกันหน้า 246

7 เล่มเดียวกันหน้า 247

โดยให้เงินเชื่อ 10 ปี ซึ่งบทบาทรัฐบาลในฐานะผู้ประกอบการนั้น อาจจะนำมาพิจารณาดูได้ว่าการดำเนินงานนั้นเป็นเช่นไร

Kozo Yamamura ได้กล่าวไว้ในหนังสือ"A Study of Samurai Income and Entrepreneurship" ว่า โรงงานไหมโทมิโอกา ซึ่งเป็นโรงงานแห่งแรกแห่งหนึ่งซึ่งรัฐเป็นเจ้าของนั้น ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่โรงงานไม่อนุญาตให้ผู้ใดเข้าไปดูเครื่องจักรและการบริหาร ทั้งนี้อาจเนื่องจากเจ้าหน้าที่เหล่านั้นกลัวคนภายนอกจะล่วงรู้ถึงความไม่มีประสิทธิภาพในการดำเนินงาน รวมทั้งการจัดการด้านการซื้อรังไหม ซึ่งซื้อด้วยราคาแพงมากเกินไป เจ้าหน้าที่ไม่มีความชำนาญในการต่อรอง และโรงงานยังเผชิญกับปัญหาการขาดแคลนแรงงานที่มีความชำนาญ และปัญหาด้านสถานที่ตั้ง[8] ซึ่งผลผลิตจากการดำเนินงานของโรงงานสาวไหมโทมิโอกาไม่สู้ดีนัก เมื่อเทียบกับโรงงานสาวไหมแหล่งอื่น ๆ

อุตสาหกรรมไหมของญี่ปุ่นที่เจริญได้นั้น มิได้เจริญเนื่องจากทำตามแบบของโรงงานไหมโทมิโอกา แต่เจริญได้เนื่องจากใช้วิธีการแบบอิตาลีและแบบดั้งเดิมของญี่ปุ่นใช้วิธีการสาวไหมด้วยมือหรือด้วยการใช้พลังน้ำ แทนที่จะใช้เครื่องจักรตามแบบฝรั่งเศส ดังที่โรงงานไหมโทมิโอกาได้ใช้

ด้านอุตสาหกรรมปั่นฝ้ายเช่นเดียวกัน รัฐบาลเมจิกระตุ้นการพัฒนาอุตสาหกรรมสิ่งทอฝ้าย โดยสั่งเครื่องปั่นด้ายเข้ามาจากอังกฤษ 10 ชุด ๆ ละ 2,000 แกน และขายให้เอกชน 10 ราย ให้สินเชื่อระยะเวลา 10 ปีนั้น ปรากฏว่าผู้ประกอบการเอกชน 2-3 รายได้ล้มเลิกกิจการไปหลังจากดำเนินงานไม่นาน และยังมีผู้อื่นอีกที่ประสบปัญหามาก อาทิเช่น ปัญหาด้านเงินทุน ด้านจำนวนแกนในเครื่องปั่นฝ้ายซึ่งน้อยเกินไป คำแนะนำจากรัฐบาลในเรื่องเครื่องมือที่ใช้ไม่ค่อยมี ส่วนคำแนะนำของรัฐบาลในเรื่องการดำเนินงานและสถานที่ตั้ง บางครั้งก็ผิดพลาด

อุตสาหกรรมสิ่งทอฝ้ายของญี่ปุ่น ที่เจริญขึ้นมาได้นั้น กล่าวได้ว่า เป็นความสามารถของนักธุรกิจเอกชนเองเป็นส่วนใหญ่

การดำเนินงานของรัฐบาลเมจิ บางครั้งไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร อาทิเช่น การจัดตั้งสำนักงานการค้าขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกในการติดต่อธุรกิจ หรือการจัดให้มี exchange companies ขึ้นถึง 8 แห่ง ซึ่ง exchange companies นี้มีลักษณะเหมือนธนาคารบางประการ สามารถออกธนบัตรของตนเองได้ การดำเนินงานของกิจการดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก ทั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจจะมีผลจากสภาพเศรษฐกิจญี่ปุ่นในสมัยเริ่มแรกของเมจิด้วย ที่ยังไม่ค่อยมีความมั่นคง อย่างไรก็ตาม รัฐก็ประสบผลสำเร็จบ้างจากการสร้างธนาคารแบบยุโรปขึ้น โดยเฉพาะธนาคาร 153 แห่งที่ตั้งขึ้น โดยการริเริ่มของอดีตซามูไรและทุนซามูไรในรูปพันธบัตร ซึ่งธนาคารเหล่านี้ได้กลายเป็นฐานของธนาคารญี่ปุ่นที่ทันสมัย

2. บทบาทรัฐบาลด้านนโยบายและด้านอื่น ๆ

รัฐบาลเมจิได้วางรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจใหม่ในปี ค.ศ.1880 โดยได้ตัดสินใจโอนกิจการเกือบทั้งหมดที่รัฐบาลริเริ่ม ขายให้แก่เอกชน เนื่องจากรัฐบาลมีความรู้สึกว่า รัฐบาลควรเป็นผู้วางนโยบายเศรษฐกิจมากกว่าเป็นผู้ริเริ่ม[9]

นอกจากนั้น การดำเนินงานของรัฐบาลมีกำไรน้อย รัฐบาลเองต้องการเงินเพื่อซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์ จึงได้ขาย

8 Kozo Yamamura, "A Study of Samurai Income and Entrepreneurship" หน้า 179.

9 M.Y. Yoshino, "Japan's Multinational Enterprises" หน้า 4.

โรงงาน (ยกเว้นโรงงานผลิตอาวุธบางโรง และกิจการอื่นซึ่งเกี่ยวกับความมั่นคง และผลประโยชน์ด้านการคลังของประเทศ เช่นรถไฟ เรือกลไฟ อุตสาหกรรมเหล็กและเหล็กกล้า เกลือ ยาสูบฯ) ให้แก่ผู้ประกอบการซึ่งได้มีมากขึ้นแล้วในระยะนี้ อย่างไรก็ตาม เมื่อขายกิจการไปแล้ว รัฐบาลก็ยังให้ความช่วยเหลือเอกชน และเจ้าหน้าที่บางคนของรัฐบาล ก็ยังให้คำปรึกษาแก่เอกชนด้วยโดยเฉพาะในกลุ่มของไซบัตสุ

รัฐบาลเมจิ ได้ดำเนินกิจการต่างๆอยู่มาก อาทิเช่น ได้ชักพลายทุน ถ้าไม่โดยตรงก็โดยผ่านธนาคารเพื่อกิจกรรมพิเศษ โดยเฉพาะธนาคารเพื่อการอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น และรัฐบาลยังเข้าแทรกแซงในอุตสาหกรรมอื่นๆ ด้วย รัฐบาลมีนโยบายช่วยเหลือการเดินเรือ การรถไฟ และหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง รัฐบาลได้ช่วยอุตสาหกรรมเหล็กและเหล็กกล้า การผลิตเคมีภัณฑ์บางชนิด ตลอดจนหาแหล่งน้ำมันปิโตรเลียมส่วนด้านการเกษตรนั้น รัฐบาลได้ให้ความช่วยเหลือช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง โดยเงินส่วนใหญ่ช่วยในการปรับปรุงที่ดิน ด้านการชลประทาน เป็นต้น ในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ (ค.ศ.1930-32) ได้ใช้จ่ายเงินจำนวนมากเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของชาวนานอกจากนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นยังช่วยให้การสนับสนุนในกิจการประมงด้วย ได้แนะนำให้มีสมาคมผู้ผลิตเพื่อช่วยตรวจตรา และได้แนะนำการดำเนินงานในอุตสาหกรรมนี้

ช่วงแรกๆ ของระหว่างปี ค.ศ.1888-1937 นั้น ส่วนการเกษตรมีบทบาทที่สำคัญในฐานะเป็นแหล่งรายได้ให้แก่รัฐบาล ซึ่งรายได้นั้นได้แก่รายได้จากภาษีที่ดิน ภาษีรายได้ในช่วงแรกก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่งมีน้อยมาก แต่หลังจากสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ภาษีรายได้มีมากขึ้น ภาษีศุลกากรในช่วงแรกๆ ก็เก็บไม่ได้มากนัก เนื่องจากข้อจำกัดในการทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ แต่หลังจากหมดข้อจำกัดแล้ว ได้มีหลักการเรื่องการเก็บภาษีใหม่ ภาษีศุลกากรเริ่มมีบทบาทที่สำคัญขึ้น และในปี ค.ศ.1933-37 รัฐบาลสามารถเก็บภาษีศุลกากรได้ถึง 28.4 เปอร์เซ็นต์ของภาษีทั้งหมด[10]

4

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและธุรกิจเอกชน

รัฐบาลญี่ปุ่น มีนโยบายต้องการนำความเจริญมาสู่เศรษฐกิจของญี่ปุ่น รัฐบาลได้พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การรถไฟ ท่าเรือ และระบบการคมนาคมอื่นๆ ตลอดทั้งสร้างเสถียรภาพทางการเมืองให้มีความมั่นคง รัฐบาลได้เป็นผู้นำในอุตสาหกรรมหลายอย่าง และยังได้ให้ความร่วมมือกับธุรกิจขนาดใหญ่ของญี่ปุ่นอย่างใกล้ชิด รัฐบาลให้สิทธิพิเศษแก่พวกไซบัตสุบางประการ ทั้งยังได้ขายทรัพย์สินที่เคยเป็นของโชกุนให้แก่ไซบัตสุบางกลุ่ม ในราคาที่ถูกมาก มิตซูบิชิ ไซบัตสุ ยังทำหน้าที่เหมือนกับเป็นตัวแทนของรัฐบาลในการนำชัพพลายต่างๆ ไปฟอร์โมซาในระยะที่มีการรบพุ่งในปี ค.ศ.1874 ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง รัฐบาลญี่ปุ่นและไซบัตสุมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดมาก ทั้งสองฝ่ายนั้นแชร์ความเสี่ยงร่วมกันในการดำเนินงาน และกิจการต่างๆ ที่ได้ริเริ่มทำขึ้น ธุรกิจเอกชนมีส่วนช่วยอย่างมาก ธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่เช่น มิตซุย และมิตซูบิชิ ไซบัตสุ ยังช่วยสนับสนุนด้านการเงินแก่พรรคการเมืองแต่ต่างพรรคกันพวกไซบัตสุมีความสัมพันธ์อย่างมากกับผู้นำของรัฐบาล เช่น มิตซุยมีความสัมพันธ์กับ Inouye Kaoru ซึ่งอยู่ในพรรคการเมือง Seiyukai ส่วนมิตซูบิชินั้นมีความสัมพันธ์กับ Count

10 The Role of Agriculture in Modern Japanese Economic Development From Agriculture In Economic Development" by Eicher หน้า 63.

Okuma ซึ่งเป็นผู้นำพรรค Kenseikai ซึ่งภายหลังมีชื่อว่าพรรค Minseito เป็นต้น นอกจากนี้ ผู้บริหารของไซบัตสุยังมีตำแหน่งสลับไปมา ระหว่างตำแหน่งหน้าที่ในธุรกิจของตนและตำแหน่งในกระทรวงต่าง ๆ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่ารัฐบาลและธุรกิจเอกชนญี่ปุ่น โดยเฉพาะธุรกิจขนาดใหญ่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง

หนังสืออ้างอิง

1. Carl Eicher, "The Role of Agriculture in Modern Japanese Economic Development" จาก "Agriculture In Economic Development" ed., by Carl Eicher and Lawrence Witt New York, McGraw Hill, 1964.
2. G.C. Allen, "Japan's Economic Expansion," Oxford University Press, London New York Toronto 1965.
3. John K.Fairbank Edwin O. Reichauer Albert M. Craig,"East Asia, The Modern Transformation", George Allen & Unwin LTD. London, 1965.
4. K. Bieda, "The Structure and Operation of the Japanese Economy", John Wiley and Sons Australia Pyt Ltd. Sydney, 1970.
5. Kozo Yamamura,"A study of Samurai Income and Entrepreneurship," Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 1974.
6. M.Y. Yoshino, "Japan's Multinational Enterprises" Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 1976.
7. Thomas C. Smith, "The Agrarian Origins of Modern Japan," Standford University Press, Stanford, California, 1959.

